

Климончук Василь Йосифович – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

УДК 32:123.:342.727/.729

ПОЛІТИЧНІ СВОБОДИ: СУТЬ, ФОРМИ ТА СПОСОБИ НАУКОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ У СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

У статті здійснено аналіз дискурсу політичних свобод у сучасній вітчизняній політичній науці. Констатовано, що після суперечливого історичного шляху державотворення в методологічних концептах сформована найважливіша форма власної ідентифікації в сенсі історії, культури, традиції, ціннісних визначень, умов та способів життя. Показано, що вітчизняна політична думка, трансформуючись крізь призму національно-історичного досвіду, надавала класичним поняттям своєрідного забарвлення та змісту.

Ключові слова: політичні свободи, політична влада, політичні цінності, громадянське суспільство, інформаційне суспільство, демократична політична система.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ СВОБОДЫ: СУЩНОСТЬ, ФОРМЫ И СПОСОБЫ НАУЧНОГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ НАУКЕ

В статье анализируется дискурс политической свободы в современной отечественной политической науке. Констатируется, что после противоречивого исторического пути создания государства в методологических концептах сформирована важнейшая форма собственной идентификации в смысле истории, культуры, традиции, ценностных определений, условий и образов жизни. Показано, что отечественная политическая мысль, трансформируясь сквозь призму национально-исторического опыта, представляла классическим понятиям своеобразие расцветок и содержания.

Ключевые слова: политические свободы, политическая власть, политические ценности, гражданское общество, информационное общество, демократическая политическая система.

POLITICAL FREEDOM: THE ESSENCE, FORMS AND METHODS OF SCIENTIFIC DEFINITION INTO NATIVE CONTEMPORARY POLITICAL SCIENCE

The article deals with the analysis of the political freedom discourse in the present-day domestic political science. Established, that after the contradictory historical way of creation of the state in methodological concepts' the major form of own authentication is formed in sense of history, culture, tradition, valued determinations, terms and ways of life. It is rotined that a domestic political idea, transformed through national-historical experience, gave classic concepts originality of colourings and maintenance.

Key words: political freedoms, political power, political values, civil society, information society, democratic political system.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження сутності політичної свободи належить до актуальних проблем. Адже людська свобода – єдиний універсальний індикатор визначення стану, рівня розвитку, а головне – ефективності функціонування всієї системи суспільно-політичних відносин, влади, дії політичних інститутів, різноманітних норм, законів, функціональної придатності політичної системи, громадянських основ буття.

Проблема політичної свободи в сучасній політичній науці України досліджується (безпосередньо чи дотично) у низці контекстів залежно від сфери, напряму чи предмета зацікавленості. Загалом ці візії можемо класифікувати у такий спосіб, як пошуки оптимальних методологічних основ дослідження проблеми свободи, вивчення теоретичних концептів свободи вітчизняних і зарубіжних авторів, антропологічні визначення свободи, історичні форми та шляхи реалізації людських свобод. Також важливе значення мають місце і пріоритети політичних форм свободи у співвідношенні з економічними, соціальними,

культурними, національними тощо. Особливо актуальними є проблеми загроз нинішнім формам свободи, пов'язані зі складними глобалізаційними, економічними, ресурсними, етнічними, релігійними та іншими чинниками.

Аналіз останніх досліджень. У зв'язку з цим у сучасній українській політичній науці з'явилася низка глибоких та цілком оригінальних досліджень, котрі зосереджуються на аналізі методологічних засад системи знань, що дають можливість звертатися до системного визначення місця та ролі людини в сучасних складних трансформаціях. Помітний внесок науковців, котрі розглядають політичну історію України й історію вітчизняної політичної науки зробили М. Кармазіна, А. Круглашов, Ф. Кирилук, Ю. Левенець, О. Солтовський, Я. Турчин, П. Шляхтун. Економічні, етнополітичні, соціальні, інституційні, виборчі, громадянські свободи у контексті демократично-правової держави вивчають, зокрема вітчизняні науковці Т. Андрющенко, В. Бебик, В. Бурдяк, І. Варзар, В. Горбантенко, В. Денисенко, Г. Кутц, М. Лендбел, М. Михальченко, С. Наумкіна, Н. Ротар, А. Сіленко, Л. Смола.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є концептуалізація теоретико-методологічних засад політичної свободи в контексті аналізу особливостей формування її на рівні індивіда, політичних інститутів та інваріантних структур, суспільно-політичного життя і такого складного феномену, як нація.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Саме до таких праць належить монографія Ю. Левенця «Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початку XX століття)» [1]. Автор аналізує методологічні основи визначення політико-історичних особливостей розвитку України та способи осмислення історії, використовуючи контексти: ідеологічні чинники політичної боротьби за свободу та незалежність; концептуальні особливості характеристик, форм і методів боротьби за свободу («генетичний метод» М. Грушевського й «вольовий націоналізм» Д. Донцова); морально-етичний дискурс в історії вітчизняної політичної думки (антропологічний аспект).

Науковець цілком справедливо стверджує, що проблема визначення феномену свободи в історії розвитку політичної, культурологічної та філософської думки в Україні переважно розв'язувалась у площині «історія – політика (ідеологія)». Водночас простір самої свободи в українській традиції, на противагу європейській, зміщується до надіндивідуальних феноменів – соціуму, нації, класу, еліти, відтак усі форми, методи та способи відстоювання її стають надіндивідуальними. Натомість «в умовах цивілізації людина і всі її форми самоздійснення набувають принципово нових, гуманітарних функцій, суть яких полягає в забезпеченні власного виживання на принципах співіснування з усім живим, що її оточує, а також з оточуючим природним і соціальним середовищем. Саме функція співіснування людини у світі з різноманітними предметами культури, з оточуючою природою породжує гуманітарний аспект її життя, усвідомлення людського, тобто духовного виміру, зумовленого органічним взаємозв'язком з культурою і соціумом» [1, с.457].

Аналізуючи розвідки Ю. Левенця, доходимо висновку: є підстави розглядати дві фундаментальні парадигми світоглядно-політичного порядку, котрі істотно вплинули на формування і політико-ідеологічного дискурсу загалом, і практичних форм реалізації та теоретичних способів осмислення політичної свободи як історично означеного способу самореалізації особи й спільноти у системі комунікативних відносин «людина – соціум – держава». Це, з одного боку, парадигма; її автор визначає як «антропологічну», оскільки центр парадигми становить людина та її свобода (антропологічний вимір свободи). З іншого – йдеться про парадигму «колективістську», що диференціюється на «соціоцентричні» й «націоцентричні» напрями, де пріоритетом постає не індивід та його свобода, а класова чи національна солідарність (колективістська або кооперована форма свободи).

Загалом проблема політичної свободи в наукових дослідженнях академіка Ю. Левенця отримала лише риси окреслення, без артикуляції на глибинні технології, способи, умови формування та здійснення, оскільки автор головними у своїх працях вбачає інші завдання.

Самі способи, умови, технології та принципи формування свободи в її індивідуальних і колективістських вимірах простежуємо у наукових розвідках В. Денисенка [2-6]. Свої моделі ментальних, культурних, правових, економічних основ політичних свобод Ю. Левенець та В. Денисенко вибудовують під різними кутами візій. Перший переважно акцентує на історичних умовах становлення політичної системи, політичних відносин, а отже, і форм свободи в Україні; другий формує модель специфічності становлення буржуазних форм свободи в Європі XVI–XIX ст. На думку В. Денисенка, принцип співвідношення людини та держави в історичному аспекті вибудовує щонайменше дві узагальнені парадигми: або ж держава як сутність соціально-політичного буття людського світу перебуває за межами реально існуючої цілісної системи людського буття (точніше – за межами кожного індивідуального способу проживання цієї дійсності), або ж вона становить суть такого буття, – тоді якісно змінюється зміст і сенс людської свободи. В останньому випадку буття самої держави іманентне буттю людини взагалі. Звідси – і вся система онтологізації феномену держави, котра вибудовується як складна ієрархічна система інституцій та відносин, що обов'язково постають як реалії людської дійсності, котрі починають вимір з людини і нею ж завершують. Однак тоді виникає парадоксальна ситуація: сутність самої людини, її свободи мусять бути тотожними державі – й навпаки. На рівні суспільного буття у певних межах розуміння це виразити можна, а на рівні співвідношення «індивід – держава» (якщо цей індивід не єдиновладний суб'єкт у системі тоталітарного чи авторитарного правління) таку тотожність сприйняти неможливо. Проте в історії політичної думки спроба «індивідуалізації» держави (а відтак – й «індивідуалізації» свобод) і «одержавлення» особи (відповідно – «одержавлення» свобод) була.

У Новий час, справедливо зауважує В. Денисенко, ці погляди репрезентувалися теоретиками суспільного договору та природних прав людини. І зовсім не утопічною виявилася така достатньо раціональна й прогресивна система теорій, адже з цього часу починає відлік алгоритм буржуазного суспільства: «Держава для людини, а не людина для держави». Така формула перетворюється на основу нового алгоритму свободи – як «свободи для людини», а не як «свободи від чужого». Отже, держава стала іманентною самій суті людини, але рівноцінно ж (чи, може, й більше) вона трансцендентна цій сутності людського буття. Це дає змогу навіть політичні свободи наповнити змістом людського буття, а не мертвими схемами політичних інститутів та відчужених владних відносин. Автор зауважує (і з ним не можна не погодитися), що така трансцендентність держави не перекреслює і не заперечує сутнісних ознак особи в ній, а навпаки, утверджує їх [5, с.116].

Найважливіше, з нашого погляду, в працях цього вченого те, що всі форми свободи він розглядає, використовуючи теорії лібералізму. Так, це насправді генетично правильно, хоча лібералізм як ідеологія та політична теорія в історії має декілька етапів суттєвої трансформації.

Тому вважаємо за необхідне звернутися до наукової розвідки Г. Куц, яка аналізує трансформаційні процеси політичних теорій лібералізму [7]. У науковій праці здебільшого визначено основні відмінності між проблематикою класичного та сучасного лібералізму, але недостатньо висвітлено відмінності між проблематикою змісту, форм і детермінант трансформацій людської свободи загалом та політичної зокрема. Хоча значущою стає аргументація, що класична ліберальна теорія та неолібералізм акцентують на різних аспектах кореляції лібералізму з демократією. У неоліберальній теорії індивідуальна свобода часто прирівнюється до свободи корпоративної. Таке зміщення пріоритетів загрожує майбутньому демократії, оскільки неоліберали не здатні сприймати правління за принципом більшості, натомість вони готові віддати владу певній групі експертів.

У праці цілком обґрунтовано стверджується: Україна перебуває на межі двох культур: між Сходом та Заходом. Саме ця «серединність» (медіативність) періодично зумовлювала різні форми протистоянь (релігійні, електоральні, соціокультурні та ін.). Головне ж – вона формує своєрідне «серединне» розуміння свободи – нібито для людини і водночас лише для спільноти; нібито на засадах моральності й водночас за межами такої, ніби через право та

закон, насправді нерідко цинічно обходячи всякі норми і правила. Отже, в сучасній Україні спостерігається переплетення східної та західної культурних традицій. Східна (візантійсько-православна) культурна традиція поширювалася переважно на духовний рівень української культури. Західна стала основою соціально-політичних взаємодій, оскільки на суспільно-політичному рівні найчастіше простежувалося відторгнення візантійських традицій. Лише вихід за межі чітко означених пріоритетів, зауважує Г. Куц, здатний окреслити продуктивне майбутнє. Ментальність українського народу – і на Сході, й на Заході – глибоко індивідуалістична. І саме індивідуалізм, який є базисною установкою в українській ментальності, може бути передумовою становлення демократичної політичної культури, основою нового типу свободи.

Заслуговує на увагу колективна монографія українських науковців Л. Губерського, В. Андрущенка та М. Михальченка «Культура. Ідеологія. Особистість» [8]. Автори досліджують функціональні й генетичні основи людської свободи та культурно-історичні форми її репрезентації. Чільне місце посідає аналіз предметного поля культури, яке у кожній історичній та політичній системі стає не лише тлом, на котрому людина може задано творити себе, а й є особливою матрицею, що у кожній точці буття формує сенс людської діяльності, поступу через способи, умови здійснення свободи. Саме вона задає і сенс життя, і вектори, і зміст, і характер культурного та духовного, в тому числі й ідеологічного, прогресування.

Наголошуючи на великій загальній методологічній значущості цього наукового доробку для розвитку вітчизняної гуманітарної науки, стверджуємо, що проблема свободи в ньому аналізується лише через спектр культури та її складової – ідеології, зважаючи на предмет дослідження. Тому історичного та діяльнісного спектра дослідження проблем політичної свободи ми в цій розвідці не простежуємо.

У монографіях Ф. Кирилюка «Новітня політологія» [9] та «Філософія політичної ідеології» [10] автор досліджує особливості історичних підходів до формування теорій політичної свободи. Другий спектр дослідження Ф. Кирилюка – аналіз проблеми політичної свободи через систему ідеологій. Адже це той самий чинник, де поняття «свобода» постає у трьох вимірах: як ідеал; як реальний шлях, технологія здійснення; як результат (помилковий, або ж істинний), що прочитується через способи реалізації самої ідеології на шляху реалізації політичної влади [10, с.54-64]. Окрім того, Ф. Кирилюк убачає в різновидах ідеологій різновиди не лише засобів та механізмів досягнення свободи, а й різновиди бачення самого феномену свободи та систему інституційних засобів її ствердження.

У дослідженні проблем політичної свободи важливим є означення меж та критеріїв нових її форм, що встановлюються такою сферою людського буття, як система громадянських відносин та інститутів громадянського суспільства. У цьому аспекті необхідно розглянути праці А. Колодій. Відразу ж зауважимо: спеціально проблему свободи А. Колодій не досліджує, хоча в контексті аналізу принципів, історичних форм та способів становлення громадянського суспільства вона, безперечно, звертається до характеристик цього складного феномену. Адже стан і спосіб функціонування громадянського суспільства – це артикуляція розвитку рівня як індивідуальних форм свободи та соціальних, виявом котрих є «різні форми солідарної взаємодії», так і політичних. У зв'язку з цим визначення громадянського суспільства як «сфери спілкування, взаємодії, самоорганізації й самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави й у якій переважають громадянські цінності», по суті, спирається на головний критерій – реальну свободу громадянина. Адже однією з найважливіших ознак такого типу суспільства є плюральність внутрішнього стану його відносин. «Громадянське суспільство можемо визначити, – констатує вчена, – ще й як плюралістичний тип співіснування, організації і захисту групових та їх стосунків із державою» [11, с.89]. Тому проблему свободи А. Колодій розглядає не лише як таку, що системно, через права й обов'язки, може бути організована державою та її інститутами, а й таку, яка не менш системно може бути самоорганізована та самоконтрольована самим суспільством, і це в громадянському суспільстві стає

визначальним.

Детальніше проблему самоорганізації суспільства як норму реалізації свободи досліджує у монографії М. Лендъел [12]. Учена розглядає її в специфічному контексті – на прикладі становлення сучасної демократії, а точніше – нових форм місцевого самоврядування в країнах Центральної та Східної Європи. Проблема свобод дослідниця розглядає прагматично на структурно-функціональному рівні. Так, нею обґрунтовано, що вже впродовж першого постсоціалістичного десятиріччя почали формуватися типові форми взаємодії між локальними елітами та партіями, частина з яких була притаманною для всіх країн регіону, а також склалися загальні чинники впливу на ці відносини (саме це і є практичним виявом реальних свобод).

Аналізуючи науковий доробок М. Лендъел, можемо стверджувати, що вчена, беручи до уваги завдання своїх розвідок, прагматизувала суть людських свобод, у тому числі й політичні виміри до форм локальних способів та можливостей їхньої реалізації.

Проблему формування соціального типу держави окремі науковці цілком закономірно пов'язують із узаємодоповненням як збагаченням системи людських свобод державними, громадянськими та соціальними чинниками, оскільки жодна зі складових не надає всієї повноти таких свобод. «У громадян демократичного суспільства, – зазначає А. Сіленко, – інтереси численні, різноманітні й диференційовані, а як засвідчує практика, сил і засобів навіть економічно розвиненої країни недостатньо для задоволення потреб і інтересів своїх громадян. Тому логічно, що частину цих функцій перебрало на себе громадянське суспільство, зокрема структури приватного бізнесу і некомерційні громадські організації. Держава загального добробуту не залишається такою самою, якою вона була на початку свого виникнення» [13, с.56-57].

Заслугове на увагу монографія Л. Смоли «Детермінанти політичного процесу сучасності» [14]. Авторка дала оцінку ефективності застосування методів інформаційно-психологічних впливів у суспільній взаємодії та довела значущість впливу інформаційно-психологічних детермінант політичного процесу на національну безпеку країн, окреслила взаємозв'язок інформаційно-психологічного впливу на громадську думку. В праці окремо визначено структуру системи маніпулятивного впливу й основні зміни державної політики в галузі інформаційно-психологічної безпеки в Україні та країнах Західної Європи і США. Таке спрямування наукового дослідження допомогло, на наш погляд, окреслити форми маніпуляцій не лише зі свідомістю й поведінкою людей, а й з формами свободи, нормами її відчуття та конституювання. Тобто це – одна з небагатьох наукових праць, які вийшли в останній час, де окреслені складні технології обмеження свобод, їхня деформована репрезентація відповідно до свідомо деформованого змісту ідеології, уніфікація та спрощення сутнісних означень свободи і силове (маніпуляційне) нав'язування їхніх норм суспільствам [14, с.84-91].

Наголосимо, що з розвитком інформаційного суспільства відбувається трансформація наукових підходів до цієї проблематики, їхня переорієнтація з розуміння й аналізу внутрішнього світу індивіда чи груп на дії стосовно його зміни. Інформаційне суспільство відкрило можливості ефективнішого маніпулювання людьми, їхніми цінностями, нормами, установками, а найголовніше – відчуттям і самими онтологічними формами свободи. Подальше поширення інформаційних технологій, інтернетизація, комп'ютеризація суспільних відносин зумовлюватимуть поглиблене використання інформаційно-психологічних впливів як засобу політичної, економічної та зовнішньополітичної боротьби. У наш час важливості набувають дослідження у сфері інформаційно-психологічного впливу, що засвідчує увага, яку приділяють їй провідні країни світу, зокрема прийняття нових доктринальних документів, створення відповідних структур і велика кількість наукових розвідок.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Зроблено висновок, що проблема політичної свободи в сучасній політичній науці України досліджується (безпосередньо чи дотично) у низці контекстів залежно від сфери, напряду чи предмета зацікавленості. Загалом

ці візії можемо класифікувати у такий спосіб:

пошуки оптимальних методологічних основ дослідження проблеми свободи;
 вивчення теоретичних концептів свободи і вітчизняних, і зарубіжних авторів;
 антропологічні визначення свободи;
 історичні форми та шляхи реалізації людських свобод;
 місце і пріоритети політичних форм свободи у співвідношенні з економічними, соціальними, культурними, національними тощо;
 інституційні й процесійні основи здійснення політичних форм свободи;
 соціальні, правові й управлінські чинники регулювання форм політичної свободи у транзитних суспільствах;

питання людської свободи в контексті культурно-цивілізаційних суперечностей;
 проблеми загроз нинішнім формам свободи, пов'язані зі складними глобалізаційними, економічними, ресурсними, етнічними, релігійними та іншими чинниками.

Загалом аналіз джерел дає підстави стверджувати, що на сучасному етапі розвитку політичної науки в Україні проблема антропологічних та інституційних вимірів політичних свобод потребує детальнішого дослідження і на рівні методологічної форми системного осмислення, і на рівні практичного досягнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX століття / Ю. Левенець. — К. : СтилоС, 2001. — 585 с.
2. Денисенко В. М. Аксиологія динаміки політичних процесів / В. М. Денисенко, В. Й. Климончук. — Л. : Простір-М, 2005. — 245 с.
3. Денисенко В. М. Дискурс свободи : утопія та реальність вибору / В. М. Денисенко, В. Й. Климончук, Ю. О. Привалов. — Л. : Астролябія, 2007. — 212 с.
4. Денисенко В. М. Проблема свободи людини: конотації у філософських теоріях Нового часу / В. М. Денисенко // Соціогуманітарні проблеми людини. — 2010. — № 4. — С. 115-129.
5. Денисенко В. М. Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях Нового часу європейської історії / В. М. Денисенко. — Л. : ПАІС, 1997. — 274 с.
6. Денисенко В. Реформування інституційної системи політичних відносин та влади в державах транзитного характеру (на прикладі України) / В. М. Денисенко // Вісник Львівського університету. Філософські науки. — 2008. — Вип. 11. — С. 150–159.
7. Куц Г. М. Ліберальні трансформації політичного простору / Г. М. Куц. — Х. : Апостроф, 2011. — 300 с.
8. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: методолог.-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. — К. : Знання України, 2002. — 580 с.
9. Кирилюк Ф. М. Новітня політологія / Ф. М. Кирилюк. — К. : Центр учбової л-ри, 2009. — 564 с.
10. Кирилюк Ф. М. Філософія політичної ідеології / Ф. М. Кирилюк. — К. : Центр учбової л-ри, 2009. — 520 с.
11. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства : теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні : монографія / А. Ф. Колодій. — Л. : Вид-во «Червона Калина», 2002. — 276 с.
12. Лендъел М. О. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи: монографія / М. О. Лендъел. — Ужгород : Мистецька лінія, 2011. — 688 с.
13. Сіленко А. О. Деякі тенденції розвитку соціальної держави / А. Сіленко // Право України. — 2005. — № 8 — С. 56-57.
14. Смола Л. Є. Детермінанти політичного процесу сучасності. Теоретико-політологічний аналіз в інформаційно-психологічному вимірі / Л. Є. Смола. — К. : Видавн. дім Дмитра Бурого, 2010. — 448 с.